

Otázka metody

Ke vztahu marxismu-leninismu a literární vědy v textech Jana Mukařovského a Stefana Żółkiewského

Roman Kanda

Ústav pro českou literaturu AV ČR

kanda@ucl.cas.cz

THE QUESTION OF THE METHOD

ON THE RELATIONSHIP OF MARXISM-LENINISM AND LITERARY RESEARCH
IN THE TEXTS OF JAN MUKAŘOVSKÝ AND STEFAN ŻÓŁKIEWSKI

The study deals with the confrontation of two texts: Jan Mukařovský's "Stalin's 'Economic Problems of Socialism' and Literary Theory" and Stefan Żółkiewski's "Stalin's Thesis about Language and Methodology of Literary Research". Both texts have the character of a scientific program and represent the Stalinist version of Marxist thought (so-called Marxism-Leninism), which was characterized inter alia by the construction of 'ontological continuity' between natural and social objects (Dominique Lecourt). Mukařovský's thesis that literature fulfills its social function by fulfilling its immanent 'development law' was never theoretically developed further. On the contrary, Żółkiewski's Marxist conception of literary romanticism led to an analysis of the relationship between literature and society, specifically between literary style and the socio-cultural context.

KLÍČOVÁ SLOVA:

Český literárněvědný marxismus — polská literární teorie — marxismus-leninismus — metodologie

Czech literary Marxism — Polish literary theory — Marxism-Leninism — methodology

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366729.2020.2.4>

Na počátku padesátých let 20. století se otázka marxistické metody stává zvláště naléhavou. Netýká se to zdaleka jen české literární vědy. Přísloušnou roznětkou, která způsobila publikační explozi na toto téma, byla dvojice prací, k jejichž autorství se hlásil sám Stalin a které se přirozeně dočkaly urychleného překladu do češtiny: *O marxismu v jazykovědě a Ekonomické problémy socialismu v SSSR*.¹ Obě práce a jejich následná, obligatorně kladná recepce ovlivnily tehdejší podobu marxistického myšlení a chápání metody v marxistické vědě. Pro stalinskou podobu marxistického myšlení bude v následujících řádcích vyhrazen dobově užívaný pojem *marxismus-leninismus*, a to přes jeho dnešní mnohonásobnou zatíženost i navzdory faktu, že označení

---

1 Stalin 1950a, týž 1952.

historicky vzato nezahrnuje pouze stalinské explikace marxistických tezí. Význam pojmu je mnohem širší.²

Uvedené publikace zároveň představují přímý doklad „vědeckých válek“, ideologicky a mocensky motivovaných kampaní a střetů, postihujících v éře stalinismu³ prakticky všechny sféry vědecké činnosti — od filosofie, lingvistiky a ekonomie až po fyziku či zemědělství.⁴ V obou sledovaných případech, tedy jak v textu o jazykovědě, tak v brožuře o ekonomických problémech, je z hlediska jejich rétorické výstavby přítomno agresivně polemické pozadí, jež mělo ve svých důsledcích povahu politickomocenského útoku. V lingvistice jako terč útoku posloužil marrismus, jazykovědná koncepce pojmenovaná podle N. J. Marra; stoupenci této koncepce považovali jazyk za součást nadstavby a mluvili o jeho „třídnosti“. V ekonomii se cílem Stalinovy kampaně stali zastánci teorie, podle níž lze socialistickou praxí měnit ekonomické zákony.

Na ploše následujícího příspěvku se pokusím postihnout, jak se otázka metody, prominentní téma moderní epistemologie, promítla do metodologických diskusí literárněvědného marxismu v období stalinismu, který je u nás historicky vymezen léty 1948 a 1953. Nepůjde přitom o úplný přehled, nýbrž o dílčí sondu. Materiálová základna byla zúžena na dva texty, jež zároveň umožní částečnou česko-polskou komparaci: na text Jana Mukařovského „Stalinovy ‚Ekonomické problémy socialismu‘ a literární věda“⁵ a na příspěvek zřejmě nejvýraznější postavy polského literárněvědného marxismu Stefana Żółkiewského „Tezy Stalina o jazyku a metodologia badań literackich“.⁶ Předpokladem následujícího výkladu je teze, že marxismus-leninismus nelze chápat jednostranně pouze jako politickoideologickou instrumentalizaci (literární) vědy. Je nutné jej vnímat také jako teoretický problém, mající své epistemologické i ontologické aspekty. Marxismus-leninismus vtiskl marxismu specifickou formu, kterou je třeba vnímat v náležitých historických souvislostech.

1. MARXISMUS-LENINISMUS JAKO TEORETICKÝ PROBLÉM

Francouzský filosof vědy Dominique Lecourt při snaze určit specifika Stalinova pojetí marxismu hovoří o „ontologické“ interpretaci historického a dialektického materialismu. O co jde? Spisy Engelse, Lenina, Gramsciho a dalších otevřely teorii prostor „hry“, který jim umožnil rozvinout uvažování o rozporech skutečnosti a kritizovat — leckdy velice nevybíravě, přičemž zvláště u Lenina polemika přecházela v otevřený politický boj — ty teorie a koncepce, jež byly s takovým uvažováním více či méně nespojitelné nebo byly vůči němu protikladné, „idealistické“ či „buržoazní“ (pro zmí-

2 Viz Kuusinen 1963, s. 16–19

3 Jen pro upřesnění uvádím, že rozlišuji mezi marxismem-leninismem jakožto stalinskou podobou marxistického myšlení a stalinismem, jenž zahrnuje širokou oblast společenských praktik — politických, právních, ekonomických, kulturních aj. (viz Bottomore [ed.] 2001, s. 517–520).

4 Srov. Pollock 2006.

5 Mukařovský 1953.

6 Żółkiewski 1951.

něného Gramsciho a jeho pojetí historického materialismu to byla filosofie Benedetto Croceho).⁷ Vedle těchto interpretací tezí historického a dialektického materialismu existovala v marxismu ještě další tradice, kterou Lecourt označuje jako „ontologickou“ v tom smyslu, že „realizuje“ určení filosofie samé v „bytí“. Uvedená tradice není pozdějším vynálezem strážců výkladové správnosti, nýbrž představuje dlouhodobou integrální součást dějin marxismu. Nicméně během Stalinova vládnutí se stala dominantní verzí marxistické filosofie.⁸ V roce 1938 byla kodifikována Stalinovou statí „O dialektickém a historickém materialismu“,⁹ která může posloužit jako příklad ilustrující charakteristické znaky „ontologické“ interpretace historického a dialektického materialismu.

Lecourt zmíněnou Stalinovu statí srovnává s Leninovými poznámkami „K otázce dialektiky“ z roku 1915.¹⁰ Dochází přitom ke zjištění, že zatímco Lenin, na základě studia Hegela, chápal dialektickou tezi o jednotě protikladů pouze jako podmínku poznání skutečnosti, Stalin ji vymezil jako princip skutečnosti samé, jako její „zákon“. Lenin určuje dialektiku jako „živoucí mnohostranné [...] poznání s nekonečným počtem odstínů v každém přistupování, přibližování ke skutečnosti“.¹¹ Naproti tomu Stalin to, co definuje pouze jistý typ teoretické reflexe (v tomto případě teoretické reflexe marxistické), vztahuje bezprostředně k povaze skutečných jevů: „přírodním jevům jsou vlastní vnitřní rozpory, neboť všechny mají svou zápornou a kladnou stránku [sic — pozn. R. K.]“.¹² Epistemologická rovina, konkrétně otázky modalit poznání, je tak vychýlena do roviny ontologické, v níž se předpokládá existence homogenních obecných zákonů skutečnosti.¹³ Tím ovšem dochází mimo jiné k relativizaci rozdílu mezi světem přírody a světem společenským (dějinným). Stalin mezi oběma světy konstruuje ontologickou kontinuitu,¹⁴ takže vědecká praxe nedokázala metodicky rozlišovat mezi „pohybem bytí“ a „pohybem dějin“. Pojmy jako *třídní boj*, *ekonomický zákon* apod. se proměňovaly v neodvratné „objektivní“ principy, které Stalin nazývá „vývojovým zákonem“.¹⁵ To mělo přinejmenším dva závažné dopady.

Zaprvé, veškeré diskuse o možnostech a způsobech poznání se transformovaly v diskusi o zákonech skutečnosti, což znamenalo, že jakýkoli projev epistemologické skepse nebo nesouhlasu s určitým metodickým přístupem byl vnímán jakožto projev skepse vůči tomu, co bylo (převážně, ne však výlučně) politickoideologicky kódováno jako „socialistická realita“. Tím se vytvářel silně restriktivní rámec vědecké teorie

7 Příkladem Gramsciho minuciózní kritiky může být příspěvek „Sestupná tendence míry zisku“ (Gramsci 1966, s. 238–242).

8 Lecourt 1977, s. 105.

9 Stalin 1950b.

10 Lenin 1945.

11 Tamtéž, s. 283.

12 Stalin 1950b, s. 537.

13 Lecourt 1977, s. 106–107.

14 Předpoklad poznatelnosti světa vede k hledání zákonitostí jak v přírodě, tak ve společenském životě: „Věda o dějinách společnosti, přes veškerou složitost jevů společenského života, může se tedy stát stejně exaktní vědou jako, řekněme, biologie, tedy vědou, schopnou používat vývojových zákonů společnosti při aplikaci na praxi“ (Stalin 1950b, s. 543).

15 Tamtéž, s. 538.

a praxe, který nebyl dán jen vnějším nebo dodatečným politickoideologickým ujařmením, ale spočíval v samých teoretických základech marxismu-leninismu. Mohli bychom snad dokonce s jistou dávkou provokativnosti tvrdit, že politické represe stalinismu vycházely z výše nastíněného teoretického základu a jeho logických důsledků. Zadruhé, „ontologizace“ epistemologické problematiky měla pro oblast vědy mimořádně destabilizující efekt. Ontologický kořen stalinské intolerance způsobil, že vědecké poznání bylo v praxi neustále narušováno zásahy, které likvidovaly možnosti rozvoje normální vědy,¹⁶ aby bylo dané (autoritativní) pojetí skutečnosti udrženo. Výsledkem násilně přetřhované vědecké diskuse, nahrazované „vědeckými válkami“ a personálními represemi, je pak jeden nanejvýš pozoruhodný paradox marxismu-leninismu: navzdory své intoleranci, místy až parareligióznímu dogmatismu a sémantickém purismu zůstávala řada kategorií a pojmů nejasných, koncepčně nerozpracovaných.

Chápeme-li tedy marxismus-leninismus jako teoretický problém, musíme polemizovat s tvrzením Hany Šmahelové, že v poúnorovém myšlení Jana Mukařovského, jehož vybraným aspektům bude věnována druhá kapitola této studie, nejde o sblížení s marxismem, „nýbrž o ‚sblížování‘ s politickou ideologií“.¹⁷ Zdá se totiž, že zúžení marxismu-leninismu na politickou ideologii vytváří cosi na způsob exegetické pasti. Omezuje nás na tu rovinu, jež se z dnešního pohledu vyjevuje možná nejvýrazněji — právě na rovinu politickoideologického kódu. Otázka literárněvědné metody by se pak v takové perspektivě jevila jako pouhá simulace vědecké činnosti, v níž jde „fakticky“ a výlučně buď o službu dominantní politické ideologii, nebo o upevnění vlastní, zpravidla společensky prestižní (či přímo mocenské) pozice — případně, v různé míře, o souhru obojího.

Navrhují odlišný postup, v jistém ohledu protikladný. Prohlásíme-li stalinskou politickou praxi za „důsledek“ marxismu-leninismu, pak se i otázka metody stává relevantním teoretickým problémem. Nezůstává pouhou odvozeninou či odleskem politického boje, jehož domněle všeprostupující logika určuje dynamiku sociální skutečnosti a jenž je příslušným vědeckým diskurzem (literárněvědným, ekonomickým atd.) artikulován víceméně nahodile, v závislosti na proměnlivé politickomocenské situaci. Podobný přístup produkuje řadu explanačních limitů. Souhrnně lze říct, že ztotožnění marxismu-leninismu s politickou ideologií vede k neudržitelnému redukcionismu. Uvedme však ještě jednu obtíž vyvolanou chápáním marxismu-leninismu jako ideologizace vědy: přijetí marxismu-leninismu se v takových výkladech často vysouvá do morální roviny jako věc individuálních selhání nebo osobního prospěchu. Na tomto místě však můžeme se Šmahelovou naopak souhlasit, když uvádí, že pro Mukařovského přijetí marxismu-leninismu existovaly vnitřní předpoklady v jeho strukturalistické teorii, konkrétně v představě podřízení individua nadindividuálním vývojovým tendencím a silám.¹⁸

Téma studie nebylo vybráno náhodně. Metoda patří k ústředním otázkám marxistického myšlení. Je dobře známo, že György Lukács vymezil ortodoxní marxis-

16 Pojem *normální věda* užívám v Kuhnově smyslu; viz Kuhn 2008, s. 35–46.

17 Šmahelová 2015, s. 112.

18 Tamtéž. — K problematice explanačních limitů chápání marxismu-leninismu jako ideologizace vědy viz také Kanda 2019, s. 711–714.

mus právě jako věc metody — revoluční dialektiky. Nevnímal ortodoxnost jako zásadu věrnosti určitým obsahům marxistických tezí. Vycházel přitom z Marxovy myšlenky, že teorie se stává revoluční materiální silou, zmocní-li se mas.¹⁹ V tomto smyslu nepřicházel marxismus-leninismus jakožto stalinská verze marxismu s ničím novým. Problém ovšem spočíval v tom, co založila už Leninova revize Marxe ve vztahu k masám. Lenin tvrdí, že bez „revoluční teorie nemůže být ani revoluční hnutí“,²⁰ a současně hovoří o živelnosti mas. Živelnost, a to je nutné upřesnit, neklade do protikladu k uvědomělosti, nýbrž ji vnímá jako počáteční formu uvědomělosti.²¹ Nicméně organizovanou nositelkou uvědomělosti je politická strana, která tak naplňuje roli politické avantgardy. Z Leninovy argumentace vyplývají dva důsledky, které jsou pro naše téma relevantní: a) marxistická („revoluční“) teorie je od počátku svázána s praxí zaměřenou na přeměnu světa (tj. s politickým bojem), oddělování teorie a praxe zde neplatí; b) výsadní postavení strany není dáno pouze politicky, nýbrž i epistemologicky — strana se stává epistemicky privilegovaným subjektem, který zná metodu revoluční teorie a praxe. Marxismus-leninismus dovedl Leninovu koncepci strany k modelu silně hierarchizovaného a autoritářsky řízeného tělesa, což ovlivnilo i formulování teoretických problémů, včetně otázky metody. Stalinova úloha totiž nebyla jen úlohou politického vůdce, vládnoucího víceméně absolutisticky, ale taktéž úlohou „prvního teoretika a vědce“ ve státě, jehož slovo bylo rozhodující a vědeckými prostředky nenapadnutelné.²² Stalinova (nebo Stalinovi připisovaná) stanoviska přísně regulovala směr vědeckých diskusí, diskuse literárněvědné — jak vzápětí uvidíme — nevyjímaje.

2. ZÁKON LITERÁRNÍHO VÝVOJE A VZTAH OBSAHU A FORMY (JAN MUKAŘOVSKÝ)

V reflexích poúnorového vývoje Jana Mukařovského se badatelský zájem soustředil ponejvíce k článku „Ke kritice strukturalismu v naší literární vědě“,²³ vychází z něj ostatně také Hana Šmahelová ve své shora vzpomínané studii. Naopak jeho stať „Stalinovy ‚Ekonomické problémy socialismu‘ a literární věda“ doposud adekvátní pozornosti spíše unikala. Přitom uvědomíme-li si specifika stalinského diskurzu, vynoří se před námi problematika literárněvědné metody s neočekávanou naléhavostí. Avšak její řešení, jak uvidíme, naráží na řadu koncepčních nejasností.

Mukařovský si všímá především dvou myšlenek, které se v *Ekonomických problémech socialismu v SSSR* objevují: tezí o ekonomickém zákonu a o dialektického vztahu formy a obsahu. Struktura Stalinovy argumentace o ekonomických zákonech je vystavěna na pozadí výše identifikované konstrukce ontologické kontinuity mezi přírodními a společenskými jevy poznávané skutečnosti. Zákony přírodních věd stejně jako zákony politické ekonomie jsou odrazem „objektivních procesů, probíhajících

19 Lukács 2020 s. 158; srov. Marx 1956, s. 370.

20 Lenin 1949, s. 27.

21 Srov. tamtéž, s. 31.

22 Ke Stalinovu pojetí marxismu jakožto „ortodoxního“ modelu viz Petrusek 2013.

23 Mukařovský 1951.

nezávisle na vůli lidí. Lidé mohou objevit tyto zákony, poznat je, prostudovat je, přihlížet k nim při svém jednání, využívat jich v zájmu společnosti, nemohou je však změnit nebo zrušit. Tím spíše nemohou zformovat nebo vytvářet nové zákony vědy“.²⁴

Mukařovského úvaha směřuje k hledání objektivních zákonitostí v literatuře, jež determinují individuální tvůrčí úsilí. Schopnost poznat ony zákonitosti podle Mukařovského zakládá vědecký status literární vědy — bez této schopnosti by literární věda nebyla skutečnou vědou, ale nanejvýš popisem. Mukařovský se tu pohybuje na tenkém argumentačním ledě. Na jedné straně hodlá existenci objektivních zákonitostí literárního vývoje jednoznačně prokázat, na straně druhé chce tyto zákonitosti pojmout jako vnitřní součást literárního vývoje, a nikoli jako vnější kritérium — například jako výsledek transpozice politickoekonomické logiky do systému literatury a literárněvědné analýzy. Tak si Mukařovský přichystal půdu ke krajně paradoxnímu dílčímu závěru: literatura naplňuje objektivní celospolečenské zákonitosti tím, že „splňuje svůj vnitřní zákon“.²⁵ Dílčí (literární) si tu podává ruku s obecným (společenským) — jejich protikladnost se zdá být „dialekticky překonána“.

Co to znamená? Ani otevřené přihlášení se k marxismu-leninismu nevede Mukařovského k rezignaci na představu — formulovanou předtím v jeho strukturalistických dílech — imanentních zákonů literárního vývoje, které jsou nadindividuální povahy. Mění se nicméně obsahové určení těchto zákonů. Už to není estetický princip aktualizace, nýbrž principy lidovosti, realismu a ideovosti. K nejasnostem Mukařovského výkladu přispívá mimo jiné to, že vyjmenované principy nejsou pouze věčně konstatovány coby literární jev a předmět literárněvědné analýzy, nýbrž jsou současně požadovány jako estetické normy, případně jako trojjediná estetická norma. Výklad tak nabývá znaků programového textu, formulujícího i základy následného hodnotícího hlediska. Mukařovský, s implicitním odkazem na Leninovo pojetí synchronního působení dvou kultur, pokrokové a reakční, v předsocialistické společnosti hodnotí pozitivně jako pokrokovou tu literaturu, která se vyznačuje přítomností všech tří vzájemně souvisejících principů (požadavků). Mukařovského argumentace je následující: „Požadavky, které jsme vyjmenovali [požadavky lidovosti, realismu a ideovosti — pozn. R. K.], jsou ostatně v úzkém vzájemném vztahu — literární dílo opravdu realistické nemůže nesplňovat požadavek ideovosti a nemůže nebýt obecně srozumitelné bez újmy své pravdivosti; dílo, které splňuje požadavek lidovosti, nemůže nesplnit požadavek ideovosti a pravdivosti, a do třetice — dílo ideové, bojovné, nemůže být nepravdivé a nelidové“.²⁶ Povšimněme si v citovaném úryvku dvou jevů, pro diskurz marxismu-leninismu příznačných. Předně je to pojmová nestálost. Klíčové pojmy jsou bez vysvětlujícího upozornění nahrazovány jinými, významově víceméně odpovídajícími výrazy. Vytvářejí se tak řetězce slovních výrazů na způsob synonymických řad. Mezi klíčovými výrazy je konstruována sémantická souvislost jako u běžných synonym: zákon = požadavek, ideovost = bojovnost, realismus = pravdivost (zobrazení), lidovost = srozumitelnost. Sémantická souvislost či podobnost přitom nevytvěrá ze systému přirozeného jazyka, ale funguje právě a výlučně v rámci diskurzu marxismu-leninismu jako „předjednaná“ jazyková praxe. To, že šlo o praxi nejen

²⁴ Stalin 1952, s. 5–6.

²⁵ Mukařovský 1953, s. 56.

²⁶ Tamtéž.

sdílenou, ale přímo závaznou, prozrazuje chybějící autorovo vysvětlení. Nejde o Mukařovského opomenutí, nýbrž o symptom: „synonymické řady“ tu byly takřkajíc „před“ Mukařovského textem. Se zmíněnou závazností této specifické jazykové praxe souvisí druhý jev, týkající se povahy zvolených synonym. Vesměs se jedná o přesuny k výrazům, které jsou sémanticky jednoznačnější a jaksi uzavřenější: *požadavek, bojovnost, pravdivost a srozumitelnost*. Tím se stupňuje naléhavost i závaznost sdělení.

Úkol literární vědy, jmenovitě literární historie, spočívá podle Mukařovského v odhalování konkrétních způsobů realizace ústřední trojice principů. Ty mají sice nadindividuální charakter, jejich existence nezáleží na jednotlivém rozhodnutí nebo poznání (jsou „zákonem“ skutečnosti), nenaplnují se však samy od sebe. Vyžadují aktivní přístup umělců, jejichž individuální tvůrčí svoboda je zúžena na naplňování takto „objektivně“ ukotvených principů. Na příkladu raně obrozenské poezie se Mukařovský snaží demonstrovat, jak realizace principu lidovosti vedla „k objevení skutečné a nejvlastnější prosodické základny českého verše“, tj. k ústupu exkluzivní časomíry.²⁷ Princip lidovosti nachází u puchmajerovců, Čelakovského či Erbena, kdežto Kollár a Mácha do tohoto rigidního rámce nezapadají. To však neznamená, že je jejich dílo z literárního kánonu vyloučeno. Třebaže — jak bylo již řečeno a jak opakuje sám Mukařovský — mezi třemi principy literárního vývoje existují vzájemné vztahy a jeden princip nelze myslet bez druhého a třetího, v případě Kollára Mukařovský vyzdvihuje jen ideovost a u Máchy zase svár mezi romantismem a realismem. Aniž bychom podrobněji parafrázovali Mukařovského argumentaci, je zřejmé, že jeho stanovisko není konzistentní. Kollár sice vyhovuje požadavku ideovosti, ale nikoli zásadám lidovosti a realismu. Mácha zase těžko může vyhovět zásadě realismu, ačkoli se Mukařovský pokouší naznačit jeho „rozpolcenou“ pozici. Domyslíme-li takto nastavenou hodnotící perspektivu do důsledku, pak puchmajerovci by svou lidovostí převyšovali exkluzivního Kollára a Tyl svým realismem romantika Máchu. Snad jedinou tvůrkyní, u které se všechny tři principy nacházejí ve vzácné harmonii, je Božena Němcová. To je také jeden z důvodů, proč se právě Němcová ocitla v centru marxisticko-leninistických reinterpretací literatury. Splňovala takřka dokonale představu pokrokového spisovatele. Navíc, dílo Němcové představovalo součást už předúnorového literárního kánonu, což vytvářelo jistou strategicko-taktickou výhodu, pokud jde o jeho poúnorovou reinterpretaci: odpadala nutnost jeho (re)integrace do nově konstruovaného kánonu socialistické literatury a kultury.

Dalším problémem, kolem něhož Mukařovského článek krouží, je dialektický vztah obsahu a formy, resp. otázka prvotnosti obsahu před formou, která byla diskutována už ve třicátých letech mezi marxisty a strukturalisty. Po odvržení strukturalismu byl Mukařovský nucen tento vztah — který strukturalismus, jak známo, překonával centrální pojmovou kategorií struktury — formulovat znovu, na základě pojmosloví marxismu-leninismu. Učinil tak zcela nepůvodně právě s odkazem na Stalinovy texty (odvolává se přitom také na Bakošovu práci *Stalin a umenie*).²⁸ Mukařovský bezvýhradně akceptuje Stalinovu tezi o historickém překonání rozporu mezi formou a obsahem a o jejich vzájemném souladu jak v socialistické společnosti (definujeme-li „obsah“ a „formu“ jako socioekonomické kategorie), tak v socialistickém

²⁷ Tamtéž, s. 58.

²⁸ Srov. Bakoš 1953.

umění (máme-li na mysli „obsah“ a „formu“ jako kategorie estetické). Rovněž ve věci souladu obsahu a formy se ovšem zrcadlí problém celého diskurzu, tak jak jej určil Lecourt: soulad je u Stalina a odvozeně i u Mukařovského vnímán jako ontologický princip, nikoli jako epistemologický model. Mukařovský sice proklamuje svobodu umělecké iniciativy, reálně jde ale o „svobodu“ velmi relativní, regulovanou diktátem zákona souladu — a to navzdory obsahové neurčitosti toho, co je souladem míněno *in concreto*.

Vztah obsahu a formy nabývá dalších rysů, pootočíme-li jej pod zorným úhlem literárně vývojových změn. Zde se pak vynořuje problematika motivace proměn formy. Mukařovský, jak můžeme očekávat, kaceřuje formalistické pojetí, podle něhož jsou fáze literárního vývoje údajně určovány nemotivovanými proměnami forem. Záhy se projasňuje, co má Mukařovský touto nemotivovaností na mysli: změna formy, která není vyvolána vztahem ke skutečnosti a nutnosti být skutečností co nejvíce umělecky „věren“, je neodůvodněná, formalisticky samoúčelná. Úpadek buržoazního umění spočívá podle Mukařovského ve ztrátě kontaktu se skutečností a projevuje se nemotivovaným bujením formálních experimentů. — Jaké má tedy východisko socialistický tvůrce, který chce „věrně“ zachytit proměňující se skutečnost? Zbývá mu jen estetický automatismus v podobě recyklace starých forem?

Mukařovský se v této souvislosti dovolává další ze Stalinových tezí, která přehodnocuje pohled na dynamiku vývoje. Zatímco v buržoazní společnosti platí podle Stalina zákon přechodu staré kvality v kvalitu novou násilnou cestou (násilí je přitom chápáno jako důsledek třídního antagonismu), ve společnosti socialistické není staré rušeno násilně — ponechává si svou starou formu, ale mění svou podstatu. Je nutno doplnit, že Stalin tu značně simplifikuje Marxovo pojetí vztahu mezi starým a novým, když vývoj buržoazní společnosti redukuje na řetěz víceméně mechanických negací starého ve jméno nového. Taková redukce by charakterizovala nanejvýš progresivistickou ideologii avantgardních manifestů, které ovšem měly naopak protiburžoazní zaměření. Přitom Marx poměrně jednoznačně hovoří o vývojových situacích, kdy si nové výrobní prostředky zachovávají svou starou formu, což vyvolává jisté napětí charakterizující každou přechodnou situaci. Zjednodušení tu samozřejmě souvisí se Stalinovým vnímáním buržoazní společnosti jako společnosti, jejímž definujícím principem je antagonismus, který prostupuje všechny vrstvy třídně rozděleného světa a který Stalin s typickou brutální přímočarostí vnímá jako ostrou protikladnost bez vývojových přechodů.

Mukařovský se ve svém textu samozřejmě nezabývá mírou Stalinových simplifikací Marxe, nýbrž konciliantně pokračuje ve svém úsilí aplikovat stalinské teze na literární vědu. Abychom v tuto chvíli sami nezjednodušovali příliš, je k otázce Stalinova nazírání na vztah formy a obsahu v souvislosti se zákonem souladu nutné zpřesňující doplnění. Na jiném místě *Ekonomických problémů socialismu v SSSR* se totiž uvádí, že v kapitalistické společnosti nemůže být zákon souladu nikdy naplněn, protože forma se vždy opožďuje za novým obsahem. To by ovšem znamenalo, že i Stalin nakonec přece jen připouští existenci vývojově přechodných situací, kdy existuje napětí mezi novým obsahem a jeho starou formou. Mukařovský zmíněný rozpor neregistruje a zkratkovitým převedením problému na oblast literatury a umění považuje tuto — v kapitalismu nutnou — nesouladnost mezi formou a obsahem za příznak úpadku buržoazního umění. Nesoulad nevnímá jako zdroj vývojového napětí, jak

by to chápal Marx (a částečně zřejmě i nekonzistentní Stalin), nýbrž jako rozestup (doslova „propast“)²⁹ mezi formou a obsahem, jehož důsledkem je výše vzpomenuté nemotivované střídání forem.

Jak lze očekávat, v manichejské struktuře srovnávání třídní společnosti s beztřídní platí železné pravidlo, že to, co „objektivně“ nelze naplnit v kapitalismu, nachází v socialismu své vývojové završení. To se týká i zákona souladu. Například soukromé vlastnictví je v kapitalismu nesouladnou formou vůči svému „obsahu“, jímž je společenský charakter výrobních sil; socialistická ekonomika naplňuje zákon souladu tím, že nastoluje formu společenského vlastnictví (znárodnění). Tak i pro Mukařovského buržoazní umění upadá do formalismu, kdežto pro umění socialistické se zákon souladu stává závazným imperativem. Doslova se zde hovoří nejen o požadavku, ale přímo o povinnosti: „Pro umělce znamená zákon nezbytného [sic — pozn. R. K.] souladu povinnost [sic — pozn. R. K.] zvýšené a uvědomělé péče o umělecké mistrovství, zároveň však i svobodu umělecké iniciativy, neboť konkrétní soulad mezi obsahem a formou připouští rozmanitá osobitá řešení“.³⁰ Jak bylo již shora řečeno, jedná se o uměleckou „svobodu“ značně relativní, již omezují nadindividuální, a jedinečné rozhodnutí tudíž vždy předcházející požadavek naplňování zákona souladu. Z toho lze snadno vyvodit úkol, který zavazuje literární vědu a jímž je „povinnost [sic — pozn. R. K.] sledovat v dějinách umění a literatury nepřetržitý proces úsilí o uskutečnění zákona nezbytného souladu mezi formou a obsahem jako nedílnou složku celkového vývoje umění“.³¹

3. REVOLUČNOST FORMY A MARXISTICKÁ LITERÁRNÍ STYLISTIKA (STEFAN ŻÓŁKIEWSKI)

O dva roky dříve, v roce 1951, publikoval polský literární historik Stefan Żółkiewski článek, v němž se podobně jako Jan Mukařovský přihlásil ke Stalinovým myšlenkám. Textovým východiskem se mu tentokrát stal spis *O marxismu v jazykovědě*.³² V tomto spise, jak známo, byla odmítnuta představa o nadstavbovém rázu jazyka. Stalinova argumentace byla následující: jazyk není produktem jedné základny determinující konkrétní historickou formu společenských vztahů (společenské formace); je naopak dlouhodobě utvářen celospolečenským vývojem, staletou praxí všech společenských tříd. Stalinova autoritativní formulace problému následně vyvolala diskuse — odehrávající se v přísně reglementovaném prostředí — o tom, co je nadstavba a co do ní patří nebo nepatří. V Polsku tyto diskuse plnily stránky odborných časopisů jako *Nowa Kultura*, *Polonistyka* či filosoficky zaměřená *Myśl Współczesna*. Żółkiewského text náležel ve své době k vůbec prvním oficiálně publikovaným příspěvkům, které se souvisle zabývaly důsledky Stalinových tvrzení pro literární vědu.

Żółkiewski spojil otázku jazyka s problémem trvalé hodnoty literárního díla, čímž

29 Mukařovský 1953, s. 63.

30 Tamtéž, s. 63.

31 Tamtéž, s. 63–64.

32 Stalin 1950.

má na mysli „ty prvky literárního vývoje, které se staly součástí národního vědomí“.³³ Trvalé hodnoty literárního díla jsou sice podle Żółkiewského trvalejší než nadstavba, ale to neznamená, že jsou „věčné“ či „všelidské“. Se svou základnou totiž zanikají.³⁴ Jedná se tedy o problém historický, nikoli metafyzický, a k řešení tohoto problému — soudí Żółkiewski — je povolána marxistická metoda historické dialektiky. Přitom podobně jako Mukařovský pozdvihuje Żółkiewski schopnost tohoto historického zkoumání na kritérium vědeckosti literární vědy. (Sluší se doplnit, že Żółkiewski byl v polském kontextu výrazným bojovníkem za „novou“, tj. marxistickou literární vědu, již kladl do ostrého kontrastu k literární vědě „staré“ neboli „buržoazní“ či „idealistické“, která právě problém literární hodnoty stavěla metafyzicky).³⁵ U Żółkiewského je literární hodnota díla věcí jeho aktuálnosti, a to bez jakéhokoli metafyzického ukotvení: aktuálnost je historicky proměnlivá — jednou nás může oslovovat inovátorská („avantgardní“) část individuálního díla, podruhé naopak ta („konzervativní“) část individuálního díla, která byla afirmací dobové estetické normy. Ve výjimečných případech se obě tendence objevují v jediném autorském díle jako například u Adama Mickiewicze. Hodnota Mickiewiczova díla je dána jednak tím, že byl významným kodifikátorem polské versifikace a romantického typu poetiky, a jednak tím, že byl současně inovátorem a *de facto* objevitelem polského romantického dramatu. Abychom plně docenili význam tohoto zdánlivě banálního postřehu, je třeba uvést, že Żółkiewski se tu vymezuje proti jednostrannému zdůrazňování pokrokovosti literatury, od níž je pak odvozována hodnota díla. Jinak řečeno, za výkony trvalejší hodnoty jsou označovány ty umělecké výkony, jež naplňují princip lidovosti a ideovosti — čili bojují za lid a pokrok v dané době. Żółkiewski, a v tom se odlišuje od příliš jednostranného Mukařovského, však přiznává trvalejší hodnotu rovněž těm dílům, jež literární systém stabilizují a vzpírají se tak — aspoň na první pohled — hodnotící matici plochému progresivismu, ba (vyjádřeno ideologicky) působí jako „konzervativní“ element.

V jediném odstavci se Żółkiewski dotýká i důležité problematiky dialektického vztahu formy a obsahu. Je zajímavé, že jeho vývody jsou značně odlišné od těch, které formuloval Mukařovský. Jak jsme viděli v přechodí kapitole, Mukařovský vychází ze zákona souladu mezi formou a obsahem, tak jak ji parafrázoval na základě spisu *Ekonomické problémy socialismu v SSSR*. Výsledkem pak je silně normativní a v podstatě harmonizující pojetí díla, u něhož je (musí být!) forma a obsah v souladu. S ohledem na prvotní postavení obsahu, který určuje formu, pak můžeme hovořit o apriorním odmítání formálních experimentů v socialistickém umění; ty jsou vždy podezřelé ze samoučelnosti. Naproti tomu Żółkiewski, opírající se přitom o spis *O marxismu a jazykovědě*, mluví sice o dialektické jednotě obsahu a formy (jak také jinak, když jde o jednu z ústředních zásad marxistické estetiky), ovšem o jejich revolučnosti: „Trvalost díla je věcí revolučnosti obsahu a formy současně“.³⁶ To je zcela zásadní rozdíl, který odlišuje Żółkiewského od Mukařovského. Zatímco Mukařovský, a s ním valná část oficiálně publikujících představitelů českého literárněvědného marxismu počátku padesátých let, odmítal údajný „formalismus“ a své analýzy nadále soustředil

33 Żółkiewski 1951, s. 346.

34 Tamtéž, s. 346–347.

35 Srov. Żółkiewski 1950a.

36 Żółkiewski 1951, s. 348.

především, ne-li výlučně, na obsahovou stránku díla (což je v tím větším kontrastu s jeho strukturalistickou minulostí), Żółkiewski a další polští marxisté otevřeně uznávali hodnotu revolučnosti uměleckých forem. Tím zároveň uznali vědeckou legitimitu zkoumání formální stránky literárního díla a relevanci příslušných metodologických nástrojů. Konkrétně u Żółkiewského šlo o zkoumání jazyka jakožto základního stavebního materiálu literárního textu a o budování marxisticky fundované literární stylistiky.

Marxistické zkoumání literárního jazyka se Żółkiewskému jevilo jako naléhavé ze dvou důvodů. Zaprvé, mělo jít o systematické budování vědecké tradice, dosud nepřítisť rozvinuté (marxisté tuto oblast výzkumu podle Żółkiewského zanedbávali, ale ani buržoazní věda prý nepostoupila dále než ke gramatickému popisu několika vybraných děl). Druhý důvod se týká vlastní aplikace marxistické metody. Stylistický rozbor literárního jazyka může modifikovat a zjemňovat třídní interpretaci literatury coby prvku nadstavby, jako síly, která je vůči základně aktivní, jako odrazu skutečnosti, ale i jako nástroje třídního boje. Na druhou stranu, marxistická koncepce literárního jazyka podle Żółkiewského je v žádoucím rozporu se „sociologismem“ a „ekonomismem“, které sociální skutečnost redukuje na statický souhrn společenských, resp. ekonomických „poměrů“ a „stavů“. Jinak řečeno, marxistická literární stylistika — ale také genologie — má být metodickou cestou, jak zabránit vulgarizacím marxismu v literární vědě a jak zkoumat literaturu coby specifickou formu společenského vědomí.

Na tomto místě je vhodné uvést, že Żółkiewského text (ostatně podobně jako článek Mukařovského) má povahu iniciativního gesta, které chce stát na počátku nové badatelské tradice. Jako příklad hodný následování je přitom jmenován Viktor Vinogradov, mimochodem kritik marrismu, který v polovině třicátých let napsal průkopnickou monografii o Puškinově jazyce.³⁷ Vinogradov se domníval, že právě styl je tou rovinou literárního díla, v níž nachází společný výraz jak tvůrčí individualita, tak společenská pozice spisovatele. Přitom jazyk je — a zde Vinogradov předjímá argumentaci pozdějšího Stalinova vystoupení — celonárodním dílem, což znamená, že literatura nemůže být zužována na pouhý odraz a jazykově-umělecký výraz třídně-společenského pohledu na skutečnost. To ovšem neznamená, že by literatura postrádala ideovost (tu se Żółkiewski odvolává na slova Borise Tomaševského z roku 1951).

Po otázce trvalé hodnoty literárního díla a problematice marxistické stylistiky literárního jazyka přichází v Żółkiewského článku na řadu třetí téma zákonitosti literárního vývoje. Jak již víme, Mukařovský určil trojjediný zákon, jež chápe jako vnitřní zákon literatury — ideovost (bojovnost), lidovost (srozumitelnost) a realismus (pravdivost). Jeho naplňováním však literatura současně plní svůj vnější, tj. společenský úkol. Dichotomie „vnitřního“ (literárního) a „vnějšího“ (společenského) se objevuje rovněž u Żółkiewského. Situace je tu poněkud spleťtá z toho důvodu, že se Żółkiewski přidržuje Vinogradových — a také Stalinových — tezí o vnitřních zákonitostech vývoje jazyka. Na jedné straně se říká, že oblasti rozvoje jazyka neodpovídají základním oblastem společenského vývoje, oblastem změn v základně a nadstavbě, ale na straně druhé celkové vnitřní zákony jazykového vývoje nemohou nebýt beze vztahu s obecným vývojem společnosti, s rozvojem myšlení, logického usuzo-

37 Vinogradov 1935.

vání apod. Żółkiewski si proto klade otázku, která má podle jeho mínění zásadní metodologickou důležitost: můžeme na základě existence vnitřních zákonitostí vývoje jazyka mluvit o vnitřních zákonitostech vývoje literatury? A dále: jak velký vliv mají vnitřní zákonitosti vývoje jazyka na celospolečenské zákonitosti vývoje literatury a do jaké míry jej modifikují?³⁸

Żółkiewski zdůrazňuje, že přesvědčivé zodpovězení otázky na teoretické rovině není možné, že je nutné vždy pracovat s konkrétním historickým materiálem. Přitom východiskem historického bádání mají být právě formální aspekty literárního díla. Spadá sem výzkum zákonitostí proměn veršových forem či metrických systémů ve vztahu ke společenským a vnitrojazykovým faktorům. Tím se má metoda marxistické literární vědy odlišovat od nemarxistické („idealistické“, „buržoazní“), která vývojové proměny údajně jen registrovala, avšak na historickou explanaci jejich motivací či na jejich hierarchizaci z hlediska vývojové produktivnosti podle Żółkiewského už nedosáhla. Přitom motivací například versifikačního systému může být zcela konkrétní změna uvnitř jazyka, která může mít rovněž svůj společenský význam.

Vraťme se ještě k postřehu o čtení článku Żółkiewského jakožto iniciativního gesta, který nás vede k objasnění ideového kontextu a silné polemické zabarvení, představujícího ostatně jeden z nepřehlédnutelných distinktivních rysů marxisticko-leninistického diskurzu — nejen polského, ale i českého a pochopitelně rovněž sovětského. Právě Żółkiewského styl se ve své době vyznačoval polemickou agresivitou, která měla své ideové zdůvodnění. Jak je jistě zřejmé z předchozího přiblížení Żółkiewského argumentace (i na základě předpokládané obecné znalosti marxisticko-leninistického diskurzu), polemičnost je dynamizována centrálním hodnotovým protikladem materialistický (marxistický) versus idealistický (buržoazní), přičemž první pól je opatřen kladným, druhý záporným hodnotícím znaménkem. Hodnotící aspekt byl přitom — nejen u Żółkiewského, jedná se o obecný rys diskurzu — ukotven ve třech rovinách: filosofické, společenské a metodologické. Pokusme se fungování polemičnosti demonstrovat na Żółkiewského stati „O literaturoznawstwo burżuazyjnym epoki imperializmu w Polsce“.³⁹ Ústřední problém tzv. buržoazní vědy spočívá podle Żółkiewského v nemožnosti vytvořit antipozitivistickou vědeckou syntézu. Typická je naopak diferenciacie humanitních věd podle předmětu poznání a podle uplatnění metodologických přístupů a zdůrazňování jejich specifičnosti z hlediska epistemologického, ale i ontologického (jevy, jimiž se humanitní vědy, byly podle Żółkiewského chápány jako „ideální duchovní struktury“).⁴⁰ Výsledkem takového epistemologického a ontologického pojetí skutečnosti je proces, který Żółkiewski nazývá „mytologizací“ — a konsekventně pak hovoří o mytologizujících humanitních vědách. Mytologizace spočívá právě v redukcionistické explanaci kulturních jevů jakožto produktů čisté „sféry ducha“ a v údajné neschopnosti odhalit pravdu o jejich reálné podstatě. Metodologickým problémem zmíněné mytologizace je vytěsňování dějin, odmítání konkrétní historické podmíněnosti kulturních jevů. Buržoazní humanitní vědy, uvádí Żółkiewski, hovoří nanejvýš o změnách, dynamika kultury je dána pohybem ideálních typů (což je ovšem příliš zobecňující aluze na Maxe Webera), kulturní

38 Żółkiewski 1951, s. 351.

39 Żółkiewski 1950b.

40 Tamtéž, s. 2.

předměty jsou výrazem vnitřního (duchovního) světa člověka, do něhož se ze světa vnějšího (společenského) přenášejí veškeré problémy i možnosti změn — jinými slovy, je popírána společenská podmíněnost historických proměn kulturních forem, změny jsou možné vlastně jen ve sféře ducha, kdežto v oblasti společenské přetrvává *status quo* buržoazního panství.⁴¹

Samozřejmě, že Żółkiewski zde vývoj vědy zvláště první poloviny 20. století zjednodušuje. Některé dílčí symptomy unáhleně zobecňuje, vyhrocuje jejich povahu apod. Nicméně smyslem této studie je pochopení dynamiky Żółkiewského textu jakožto *pars pro toto* marxisticko-leninistického diskurzu. Není náhodou, že jeho stat začíná větou: „Rytmus vývoje vědy odpovídá rytmu společenských změn“.⁴² Tím je nastolena perspektiva, která určuje marxistickou metodu: vykládat vývojové proměny v kultuře — a tedy i v literatuře — coby součásti dějin společnosti. To také znamená vnímat předměty kultury nikoli jako „výraz subjektu“, nýbrž v síti intersubjektivních vazeb. Společenský vývoj determinuje vývoj literatury a uznání tohoto faktu znamená „zvědečtění“ humanistiky, včetně literární vědy. Takto Żółkiewski vyhlašuje nutnost reformy literární vědy a přijetí marxistické metody, tj. metody dialektického a historického materialismu. Jistě není třeba dodávat, že nešlo o pouhou vědeckou polemiku, ale že otázka metody byla součástí širšího, mocensky prosazovaného projektu nové, tj. socialistické kultury a společnosti.

Żółkiewski některé své teze mohl prověřit v polemicky zaměřené knize *Spór o Mickiewicza*,⁴³ v níž představil svou koncepci polského romantismu jako procesu utváření buržoazního polského národa na pozadí revolučního boje s feudalismem, spojeného s bojem nacionalistickým a s třídním bojem polského rolnictva. Naznačený proces představuje objektivizující (v dobovém jazyce „objektivní“) rámec pro novou interpretaci děl polského romantismu, konkrétně Mickiewicze, přičemž specificky polským polemickým pozadí Żółkiewského výkladu byly dosavadní nacionalistické („buržoazní“) interpretace Mickiewiczovy osobnosti a tvorby. Zde je nutno upozornit, že v soudobé recepci — domácí ani exilové — nebyl Żółkiewského pokus zdaleka přijat bez výhrad. Byla mu například vytýkána analytická nedostatečnost či interpretační zkratkovitost.⁴⁴ Spisovatel, teoretik a historik literatury Mieczysław Giergielewicz, který opustil Polsko hned po druhé světové válce, publikoval na stránkách exilového časopisu *Wiadomości* recenzi s výmluvným titulem „Mickiewicz zniekształcony“.⁴⁵ Żółkiewského interpretační metodě zde vytýká násilnou aktualizaci a ideologizaci Mickiewiczova díla — z Mickiewicze se v Żółkiewského marxistickém pojetí stává patron „revolučního lidového Polska“.⁴⁶ Podobné výtky jen potvrzují shora uvedenou skutečnost o širším kontextu diskusí o vědecké metodě, který souvisel s nastolováním socialistické kulturní dominance.

⁴¹ Tamtéž, s. 4–5. Není bez zajímavosti, že mezi projevy mytologizace skutečnosti, vyznačujícími se mj. bujením teorie, je připomenut Mukařovského strukturalismus (tamtéž, s. 10).

⁴² Tamtéž, s. 1.

⁴³ Żółkiewski 1952.

⁴⁴ Srov. Zakrzewski 1953.

⁴⁵ Giergielewicz 1953.

⁴⁶ Srov. též Lutomiński 2012, s. 89.

ZÁVĚR

Na každý sociokulturní jev můžeme nahlížet z různých úhlů a s pomocí rozmanitých metodologických přístupů. Kupříkladu sémiotický přístup dovoluje marxismus-leninismus analyzovat jako mytologickou strukturu.⁴⁷ V této studii byl sledovaný ideově-ideologický komplex chápán jako intelektuální konstrukt, který měl sice své důležité legitimizační funkce promítající se i do oblasti konkrétní politické praxe, současně ovšem obsahoval neméně důležité otázky teoretického rázu, včetně exponované otázky metody. Tou jsem se zabýval na příkladu textů Jana Mukařovského a Stefana Żółkiewského.

Z pohledu žánrové specifikace mají oba texty, na něž se zúžila naše pozornost, především programatický ráz. Proto od nich nemůžeme očekávat systematické koncepční řešení metodologických problémů, jaké bychom snad našli ve vědecky rigorózních studiích. Jejich soudobový význam tkvěl v otevření otázky metody; důležitost otázky souvisela s probíhajícím procesem konstituování literárněvědného paradigmatu v duchu marxismu-leninismu, které bylo prosazováno jako součást socialistického kulturně-společenského a politického projektu. Historický význam obou textů potom spočívá v tom, že nám dávají nahlédnout do konkrétních forem dobových manifestací marxismu-leninismu (tj. stalinské formy marxismu) na poli literárněvědného myšlení. Jejich vzájemná konfrontace nám zároveň umožňuje zachytit individuální odlišnosti v přístupech obou badatelů hlásících se ke stejnému vědeckému názoru a k historickému a dialektickému materialismu.

U Mukařovského nedošlo k přesvědčivému překonání mezery mezi „vnějškem“ a „vnitřkem“. Teoretikova představa o naplňování společenských úkolů literatury tím, že literatura plní imanentní zákon svého vývoje, setrvala na úrovni formulačního paradoxu a postrádala teoretické prohloubení. V aplikacích této představy přesouval Mukařovský důraz na obsahovou analýzu díla, kdežto její formální stránku nedoceňoval. Z hlediska marxistické koncepce literárního vývoje pak akcentoval význam „vnějších“ společenských faktorů, včetně principu lidovosti.⁴⁸

Naproti tomu marxistická koncepce literárního romantismu vedla Żółkiewského k systematické analýze vztahu mezi stylem a kulturní praxí. V dalším svém vědeckém vývoji se Żółkiewski obrátil ke zkoumání literárního stylu, který ovšem nevnímal jako sociálně izolovanou sféru, nýbrž chápal jej jako pevnou součást sociokulturního systému. Postupnými kroky se dopracovává k novým diskusím o realismu v literatuře 20. století, k recepci západní teorie (děl Luciena Goldmanna či Clauda Lévi-Strausse) a objevně též k problému socialistické masové kultury.⁴⁹ Navzdory dobovým výtkám, které nad výsledky Żółkiewského aplikace marxistické metody zazněly, můžeme tedy závěrem říct, že ve srovnání s Mukařovským je Żółkiewského přístup v období staliniismu méně náchylný k redukci díla na jeho obsahovou analýzu. Svědčí o tom důraz na „revolučnost formy“, který sice koresponduje s apriorně pozitivním hodnocením politických revolucí, pro marxistické hledisko příznačným, přesto zohledňuje „vnitřní“, tedy formální aspekty způsobem, jaký u Mukařovského nenacházíme.

47 Viz Barner-Barry — Hody 1994.

48 Viz např. Mukařovský 1954.

49 Srov. Żółkiewski 1965.

Tato práce vznikla s podporou projektu GA ČR 17-22913S, „Český literárněvědný marxismus: Nový pohled“ a mobilního projektu PAN-17-24 „Marxistická literární věda v Polsku a v Československu a její kontexty. 1944–1956“.

LITERATURA:

- Bakoš, Mikuláš. *Stalin a umenie*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1953.
- Giergielewicz, Mieczysław. „Mickiewicz zniekształcony“. *Wiadomości*, 8, 1953, Nr. 48, s. 2. [online.] [cit. 18.6.2019] Dostupné z: <http://kpbc.umk.pl/dlibra/publication?id=9116&tab=3>.
- Gramsci, Antonio. *Historický materialismus a filosofie Benedetta Croceho*. Přel. Stanislav Lyer a Lubomír Sochor. Praha : Svoboda, 1966 [1948].
- Kuusinen, Otto Wille. *Fundamentals of Marxism-Leninism*. Přel. a ed. Clemens Dutt. 2. vydání. Moscow : Foreign Languages Publishing House, 1963 [1960].
- Lenin, Vladimir Iljič. „K otázce dialektiky“. In týž, *Materialismus a empiriokriticismus*. Přel. Ludvík Svoboda. Praha : Družstvo Dílo přátel a kultury, 1945, s. 281–284 [1915].
- Lenin, Vladimir Iljič. *Co dělat? Palčivé otázky našeho hnutí*. Přel. Jaroslav Procházka. Praha : Svoboda, 1949 [1902].
- Lukács, György. „Co je ortodoxní marxismus?“. In týž, *Dějiny a třídní vědomí*. Přel. Lubomír Sochor, ed. Ivan Landa. Praha : Filosofia 2020, s. 157–185 [1919].
- Marx, Karel. „Dopisy z Deutsch-Französische Journal“. In Marx, Karel — Engels, Bedřich, *Spisy*, sv. 1. Red. Miluše Svatošová. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1956, s. 358–370 [1843].
- Mukařovský, Jan. „Stalinovy ‚Ekonomické problémy socialismu‘ a literární věda“. *Česká literatura*, 1, 1953, č. 2, s. 53–67.
- Mukařovský, Jan. „Lidovost jako základní činitel literárního vývoje“. *Česká literatura* 2, 1954, č. 3, s. 193–219.
- Stalin, Josef Vissarionovič. *O marxismu v jazykovědě*. Přel. Miluše Svatošová a Lubomír Sochor. Praha : Svoboda, 1950a.
- Stalin, Josef Vissarionovič. „O dialektickém a historickém materialismu“ [1938]. In týž, *Otázky leninismu*. Přel. Jaroslav Procházka. Praha : Svoboda, 1950b, s. 533–559.
- Stalin, Josef Vissarionovič. *Ekonomické problémy socialismu v SSSR*. Překladatel neuveden. Praha : Svoboda, 1952.
- Vinogradov, Viktor. *Язык Пушкина*. Moskva — Leningrad : Academia, 1935.
- Zakrzewski, Bogdan. „Stefan Żółkiewski. Spór o Mickiewicza“. *Pamiętnik Literacki*, 44, 1953, Nr. 4–5, s. 352–364.
- Żółkiewski, Stefan. *Stare i nowe literaturoznawstwo. Szkice krytyczno-naukowe*. Wrocław : Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1950a.
- Żółkiewski, Stefan. „O literaturoznawstwie burżuazyjnym epoki imperializmu w Polsce“. *Pamiętnik Literacki*, 41, 1950b, Nr. 1, s. 1–46.
- Żółkiewski, Stefan. „Tezy Stalina o języku a metodologia badań literackich“. *Pamiętnik Literacki*, 42, 1951, Nr. 2, s. 345–352.
- Żółkiewski, Stefan. *Spór o Mickiewicza*. Wrocław : Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1952.
- Żółkiewski, Stefan. *Zagadnienia stylu*. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1965.

LITERATURA:

- Barner-Barry, Carol — Hody, Cynthia. „Soviet Marxism-Leninism as Mythology“. *Political Psychology*, 15, 1994, No. 4, s. 609–630.
- Bottomore, Tom (ed.). *A Dictionary of Marxist Thought*. 2. vydání. Malden : Blackwell Publishers, 2001 [1983].

- Kanda, Roman. „Strukturalisté dělají marxismus“. *Česká literatura*, 67, 2019, č. 5, s. 711–736.
- Kuhn, Thomas Samuel. 2008 *Struktura vědecký revolucí*. Dotisk 1. vydání. Přel. Tomáš Jeníček. Praha : OIKOYMENH, 2008.
- Lecourt, Dominique. *Proletarian Science? The Case of Lyssenko*. Přel. Ben Brewster. London : New Left Books, 1977 [1976].
- Lutomierski, Marcin Łukasz. *Mickiewicz i okolice: Tematy romantyczne na łamach londýnských „Wiadomości“ z lat 40. i 50. XX wieku*. Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012.
- Petrusek, Miloslav. „Stalinova verze marxismu jako jeho ‚ortodoxní‘ model: Dějiny VKS(b) po pětasedmdesátiletech: kapitola z historické sociologie“. *Historická sociologie*, 5, 2013, č. 1, s. 33–54.
- Pollock, Ethan. *Stalin and the Soviet Science Wars*. Princeton — Oxford : Princeton University Press, 2006.
- Šmahelová, Hana. „O vědě, ideologii a strukturalismu“. *Slovo a smysl*, 12, 2015, č. 23, s. 105–114.